

Νίκος Ναγόπουλος*

Οι Συνθετικές Μεθοδολογικές Όψεις της Κοινωνικής Επιστήμης και Έρευνας
στο Μ. Πουρκός & Μ.Δαφέρμος (2010), Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες: επιστημολογικά, μεθοδολογικά, ηθικά ζητήματα. Αθήνα: Τόπος.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Στο κεφάλαιο αυτό προσεγγίζεται ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα της Μεθοδολογίας των Κοινωνικών Επιστημών και συγκεκριμένα η καταλληλότητα και επιστημονική εγκυρότητα της λογικής και ερμηνευτικής (ανα)συγκρότησης του νοήματος των κοινωνικών πράξεων που προκύπτει από την ανάλυση των ελλόγως κατανοητών, κοινωνικών (και μη ατομικών-βιωματικών) καταστάσεων στις οποίες αυτές εκδηλώνονται. Σε μια τέτοια προσέγγιση επιχειρείται ταυτόχρονα να νομιμοποιηθούν επιστημονικά ορθολογικές εξηγήσεις, εστιάζοντας στο νοηματικό ερμηνευτικό περιεχόμενο των κοινωνικών διαδράσεων. Πρόκειται για μια αναγκαία μορφή εξήγησης για τους σκοπούς της Λογικής της Κοινωνικής Επιστήμης και Έρευνας που διαφοροποιείται από την αναγωγιστική αιτιότητα, καθότι η τελευταία περιορίζεται στη βάση της αισθητηριακής και μη ερμηνευτικά περιεχομενικής φυσιολογίας του νοήματος και της συμπεριφοράς. Στο κεφάλαιο επισημαίνεται τέλος ότι μια τέτοια προσέγγιση απαιτεί την αναδιαμόρφωση της γενικής θεωρίας του κοινωνικού πράττειν, η οποία στην ουσία δεν στηρίχθηκε στην ανάλυση έλλογων ή μη κοινωνικών πράξεων και στα κατάλληλα για τη σύλληψή τους μεθοδολογικά πρότυπα, αλλά περιορίστηκε σε ένα γενικό σχήμα για την ανάλυση της συμπεριφοράς των οργανισμών.

Λέξεις-κλειδιά: Αιτιότητα, Εξηγητική Μέθοδος, Ερμηνευτική Μέθοδος, Λογική Κοινωνικής Επιστήμης, Ορθολογική Εξήγηση.

1. Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται να αναδειχθεί ο πολλαπλός εγκλωβισμός της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών σε υποδείγματα, τα οποία την απομακρύνουν από τη θεμελιακή προϋπόθεση του πεδίου της κοινωνικής έρευνας, δηλαδή τη σύνδεση με το νοηματικό περιεχόμενο των κοινωνικών πράξεων. Παραδείγματα ενός τέτοιου εγκλωβισμού είναι: 1) η υιοθέτηση μιας εξηγητικής μεθοδολογίας που εδράζεται στα φυσικά στοιχεία του ανθρώπινου οργανισμού και αναζητεί φυσικο-επιστημονικού τύπου αιτιακές συνδέσεις ανάμεσα στην ανθρώπινη φυσιολογία και τα σχέδια δράσης που εκτελούν οι δρώντες. Στην περίπτωση αυτή η εξηγητική απόπειρα ταυτίζεται περισσότερο με μια θεωρία κινήτρων και λιγότερο με τις λογικές ερμηνείες που προκύπτουν από την ανάλυση κοινωνικά κατανοητών καταστάσεων. 2) Η ταύτιση της εννοιολογικής σκέψης και της αισθητηριακής φυσιολογίας δεν επιτρέπει την προσέγγιση με όλο το απαιτούμενο ερμηνευτικό βάθος των ιδιαίτερων μορφών κοινωνικής και πολιτισμικής πολυμορφίας, καθώς οι εξηγητικές απόπειρες περιορίζονται, συνήθως, στις υποτιθέμενες αποκαλύψεις ότι πίσω από μορφές πολιτισμού υπάρχουν συμβάντα φυσικής αιτιότητας. 3) Η αιτιολόγηση των κινήτρων και των διαθέσεων των φορέων δράσης, αφού με την ανάδειξη της προθετικότητας (intention) για ανάληψη συγκεκριμένων δράσεων οι συντελούμενες διανοητικές διεργασίες καταγράφονται ως οι αιτίες των πράξεων. 4)

*

Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Η αναγωγιστικού τύπου αιτιακή συνάφεια συνδέεται με την απόπειρα ενίσχυσης της εξηγητικής ισχύος της μεθόδου, όμως, προκαλεί έλλειμμα νοήματος και ερμηνευτικής απόδοσης. 5) Η ταύτιση της νοηματοδοτημένης κοινωνικά πράξης με την έννοια της συμπεριφοράς των οργανισμών, αν και δεν διασφαλίζονται οι ικανές συνθήκες που καθιστούν τη συμπεριφορά ελλόγως κατανοητή. Με τον τρόπο αυτό, οι ερευνητικοί στόχοι της κοινωνικής επιστήμης φαίνεται να εξαντλούνται περισσότερο σε απόπειρες ένταξης μορφών συμπεριφοριστικής απόδοσης στις τεχνικές προδιαγραφές των μέσων που καλούνται να συλλάβουν τις μορφές αυτές. 6) Η σταδιακή ανάδειξη των δομικών χαρακτηριστικών των κοινωνικών ρόλων μέσα από μια διαδικασία κοινωνικοποίησης κινήτρων και προθέσεων επί τη βάση κοινωνικών προσδοκιών που εξυπηρετούν τις λειτουργικές ανάγκες συγκρότησης κοινωνικών θεσμών και αξιακών συστημάτων.

Με βάση τα παραπάνω, επισημαίνεται ότι όσο η νοητική ανθρώπινη δραστηριότητα προσανατολίζεται, σε μεγαλύτερο βαθμό, σε έναν ορθολογισμό που θεμελιώνεται στην αντικειμενική ορθότητα και την δικαιολόγησή της, τόσο περισσότερο απομακρύνεται από ψυχοφυσιολογικές θεωρήσεις και αιτιάσεις. Επιπλέον, η σύμπτωση της νοηματικής απόδοσης με τον τύπο «αντικειμενικής» ορθότητας φαίνεται να είναι η πλέον κατανοητή-αιτιοκρατική συνάρτηση, αφού πρόκειται για μια αποχρώσα με νόημα αιτιολόγηση. Το γεγονός αυτό πιστοποιεί ότι οι ερμηνείες περί ορθότητας των πράξεων διαφοροποιούνται σημαντικά, όχι μόνο από απαλλαγμένες νοήματος συμπεριφορές, αλλά και από το ψυχολογικώς έλλογο κατανοείν.

Συμπερασματικά, υποστηρίζουμε ότι το ερευνητικό πεδίο της κοινωνικής επιστήμης θα πρέπει να είναι κατάλληλο τόσο στο επίπεδο της κατανοητικής πρόσβασης, όσο και της εξηγητικής αιτιότητας, συνδυάζοντας τη φυσιοκρατική εξήγηση του νοήματος με την ερμηνευτική και κατανοητική ανάλυση της αιτιότητας. Αυτό απαιτεί μια αναδιαμόρφωση της γενικής θεωρίας του κοινωνικού πράττειν, η οποία δεν στηρίχθηκε σε συνθετικά, εξηγητικά και κατανοητικά, μεθοδολογικά πρότυπα, αλλά περιορίστηκε σε ένα γενικό σχήμα για την ανάλυση της συμπεριφοράς των οργανισμών.

Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται στην εν λόγω εργασία προκύπτουν τόσο από μια προσεκτική ανάγνωση της πρότασης για μια σύγχρονη κατανοούσα και εξηγητική κοινωνική επιστήμη, όσο και από τις προσεγγίσεις που επιχειρούνται στο πλαίσιο της αναλυτικής θεωρίας της πράξης.

2. Εργαλειακός και Αξιακός Ορθολογισμός

Σύγχρονες μελέτες διαπιστώνουν ότι οι κοινωνικές επιστήμες στην προσπάθειά τους να παρουσιάσουν μια συγκροτημένη μεθοδολογία αντίστοιχη των φυσικών επιστημών, παρασύρθηκαν σε έναν αγώνα εκ προοιμίου χαμένο (Flyvbjerg, 2001: 204). Και τούτο διότι οδηγήθηκαν στο μεθοδολογικό πρότυπο ενός εξηγητικού και εργαλειακού ορθολογισμού, ο οποίος προσεγγίζει τη γνωσιοθεωρία με όρους επαληθευσσιμότητας και προβλεψιμότητας, περιθωριοποιώντας (ως μη επιστημονική) την ερμηνευτική και την αναστοχαστικότητα, που αποτελούν τη φύση και την αποστολή των επιστημών της κοινωνίας.

Για παράδειγμα, ο Flyvbjerg (2001) επιχειρεί την υπέρβαση μεθοδολογικών ψευδοδύλημάτων και συγκρίσεων μεταξύ θετικών και θεωρητικών επιστημών, εισάγοντας ως κριτήριο γνώσης την αριστοτελική έννοια της φρόνησης, η οποία

ταυτόχρονα συνδυάζει αλλά και υπερβαίνει ποιοτικά τον εμπειρισμό και τον ορθολογισμό. Ωστόσο, η αριστοτελική εκδοχή του όρου, καθώς προέρχεται από το φιλοσοφικό πεδίο της ηθικής έχει εκληφθεί και ως σύνεση, ή «εφαρμοσμένη» σοφία, και δεν έχει συσχετισθεί με τις τρέχουσες έννοιες της προέλευσης, της άσκησης ή της νομιμοποίησης της ισχύος. Ο Flyvbjerg (2001) ισχυρίζεται πειστικά, και στο σημείο αυτό έγκειται η καινοτομία του, ότι αν γεφυρωθεί το χάσμα μεταξύ φρόνησης (δηλαδή δεοντολογίας) και εξουσίας, θα αποκτήσουμε ένα νέο εκλεπτυσμένο μεθοδολογικό εργαλείο ικανό να υπεισέλθει με αξιώσεις στο χώρο των ποιοτικών αποτιμήσεων.

Σε αυτή τη βάση αντιλαμβανόμαστε ότι το φαινομενικό μειονέκτημα των κοινωνικών επιστημών να συγκροτήσουν μια αυστηρά δομημένη μεθοδολογία, μετατρέπεται σε πλεονέκτημα, όταν αυτές καλούνται να προάγουν τη γνώση στους τομείς της πολιτικής, της οικονομικής ή της πολιτισμικής εξέλιξης σε μια κοινωνία. Αξιοποιώντας το μοντέλο πρόσκτησης της γνώσης του Dreyfus, ο Flyvbjerg καταδεικνύει ότι μια απόπειρα ερμηνείας της ανθρώπινης συμπεριφοράς συνδυάζει τόσο τον ορθολογισμό, όσο και την ενσυναίσθηση (Einfuehlung), σε κατά περίπτωση αναλογίες, ή την άρση του ορθολογισμού με την κλασική έννοια, εκεί όπου τα αξιακά προτάγματα ή το γνωστικό διακύβευμα τον υπερβαίνει.

Με αυτή την έννοια, το ζητούμενο για μια εξηγητική θεωρία των κοινωνικών φαινομένων με θετικιστικές προδιαγραφές δεν συνδέεται με μια θεωρία νοήματος, που είναι γόνιμη για τις Κοινωνικές Επιστήμες. Έτσι, το ανθρώπινο υποκείμενο σε συναφείς επιστημονικές έρευνες εξετάζεται ως εμπειρικά διερευνητέο αντικείμενο και εξηγείται ως τέτοιο μέσα από μια αξιακά ουδέτερη (wertfrei) διαδικασία ανάλυσης.

Όπως ακριβώς τα φυσικά δεδομένα προσλαμβάνονται και αποτυπώνονται ως βιώματα αντιληπτικά, έτσι και τα πνευματικά δημιουργήματα συγκροτούνται στη βάση κάποιων βιωμάτων με εν δυνάμει αξιακό περιεχόμενο, όπως το συναίσθημα, η ηθική συνείδηση, η αίσθηση ευθύνης κ.λπ., που μπορούν να υποβληθούν σε εμπειρικό επαληθευτικό έλεγχο. Στην περίπτωση κατά την οποία δεν προσδίδονται εμπειρικά γνωρίσματα στις αξιακές κρίσεις, τότε απουσιάζει από αυτές η δυνατότητα να ελεγχθεί επαληθευτικά, ή να συναχθεί απαγωγικά, το εννοιολογικό περιεχόμενο και τελικά είναι αδιάφορες για την επιστήμη (Carnap, 1931).

Ωστόσο, ο κατανοητικός προσδιορισμός του νοήματος των προτάσεων, που περιγράφουν πράξεις ως γεγονότα, είναι ανεπαρκής, καθότι περιθωριοποιεί το σημασιολογικό περιεχόμενο των γεγονότων (σημείων), τα οποία αποτυπώνονται ως αντικείμενα στα αισθητήρια όργανά μας. Προσεγγίζοντας, εν τέλει, τα θεμέλια της αντιληπτικής πρόσληψης ερεθισμών και σημείων και ταυτόχρονα τις διαδικασίες και τα αποτελέσματα αυτής της διέγερσης, λαμβάνονται υπόψιν μόνον οι φυσικές ιδιότητες κάποιων ερεθισμών ως αισθητηριακά δεδομένα.

Απεναντίας, οι ερευνητές που διακατέχονται από την ιδέα της φρόνησης (phronetic researchers) είναι προσανατολισμένοι στην κοινωνική αποστολή της έρευνάς τους, αφού η επιτυχία της κρίνεται με όρους αποτελεσματικότητας στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο και στο δημόσιο γίνεσθαι. Για το λόγο αυτό, στις κοινωνικές έρευνες απαιτείται όχι μόνο ο σωστός μεθοδολογικός σχεδιασμός, αλλά και η κατανόηση και η εκτίμηση των χαρακτηριστικών της κοινωνικής ζωής και προοπτικής. Η απόδοσή της θέσης αυτής οδηγεί τους ερευνητές να επικεντρώσουν την εργασία τους στις κοινωνικές αξίες, προσπαθώντας να εξισορροπήσουν τον εργαλειακό ορθολογισμό (instrumental rationality) με τον αξιακό ορθολογισμό

(value rationality), χωρίς ωστόσο να ενδώσουν ούτε στο δογματισμό, ούτε στον άκρατο σχετικισμό.

Επίσης, υπό το πρίσμα του αξιακού ορθολογισμού πρέπει να εξεταστεί και το φαινόμενο της εξουσίας, όχι στατικά (ποιος και γιατί κυβερνά), αλλά δυναμικά (ποιος ωφελείται και ποιος χάνει, πως μπορούν να μεταβληθούν οι σχέσεις εξουσίας, ποιες είναι οι αιτίες ενίσχυσης των κοινωνικών ανισοτήτων, κ.λπ.), χωρίς καμιά πρόθεση αποδοχής μιας βουλευσιαρχίας, ούτε μιας διολίσθησης στον ιδεαλισμό, που εξωθεί η ηθικολογική παρουσίαση της κοινωνικής πραγματικότητας.

3. Ενιαία Μεθοδολογικά-Εξηγητικά Υποδείγματα

Σύμφωνα με την εμπειρική-αναλυτική επιστημονική αντίληψη, η κατανοητική μέθοδος αδυνατεί να οδηγήσει σε ασφαλή και αδιάψευστη γνώση, ενδείκνυται δε μόνο για τη διατύπωση υποθέσεων, οι οποίες, όμως, θα πρέπει να επιβεβαιώνονται από εμπειρικές έρευνες. Η συμβολή της λοιπόν στη διαδικασία της επιστημονικής έρευνας είναι περιορισμένη και εστιάζεται στην εκμείωση στοιχείων ερμηνευτικού χαρακτήρα, των οποίων η εμπειρική επιβεβαίωση και επαλήθευση είναι αναγκαία (Giesen & Schmid, 1977).

Η μέθοδος της κατανόησης (Verstehen) αποδεικνύεται, επίσης, ακατάλληλη για τον εμπειρικό εμπλουτισμό γνώσεων, οι οποίες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τη δημιουργία προγνώσεων. Βέβαια, θα επρόκειτο για μία ενδιαφέρουσα ψυχολογική προσέγγιση γεγονότων, εάν σε συνδυασμό με την εξηγητική (erklaerend) μέθοδο, αποσκοπούσε στην καταγραφή νομολογικών υποθέσεων ανθρώπινης συμπεριφοράς (Apel, 1975).

Πέραν του εντοπισμού στατιστικών συσχετισμών ανάμεσα σε παρατηρησιακά δεδομένα, που αφορούν τα «πράγματα του κόσμου» (matters of fact), όλες οι άλλες ερευνητικές προσπάθειες φαίνονται να είναι ανεπαρκείς για την κατάκτηση επιστημονικής γνώσης (Abel, 1948/1949). Αρχικά, η διαδικασία που αφορά στη διατύπωση υποθέσεων φαίνεται να είναι μία ιδιωτική υπόθεση, το πώς όμως οι υποθέσεις θα ελεγχθούν ή θα αναθεωρηθούν αποτελεί μία υπόθεση της επιστήμης, μία δραστηριότητα δημόσιου χαρακτήρα (Acham, 1984).

Η κατανοητική μέθοδος στην εμπειρική-αναλυτική προσέγγιση δεν θεωρείται τίποτε περισσότερο από μία προεισαγωγική-συνοδευτική υποκειμενική διαδικασία, η οποία πολλές φορές όχι μόνο δεν είναι αναγκαία για τις επιστημονικές εξηγήσεις, αλλά μπορεί να αποτελέσει και μία επικίνδυνη πηγή πλάνης, αφού επιτρέπει τη μεταφορά των υποκειμενικών προκαταλήψεων στο γνωστικό επίπεδο. Για τη συλλογή λοιπόν αντικειμενικών δεδομένων σχετικά με τον κοινωνικό χώρο κρίνεται απαραίτητο να υποβάλλουμε σε κριτικό έλεγχο τα πορίσματα των κατανοητικών μας διαισθήσεων με γνώμονα γενικές μεθοδολογικές αρχές.

Στην καλύτερη περίπτωση, η κατανοητική μέθοδος βοηθά στη διατύπωση υποθέσεων μέσω διαισθητικών αξιολογήσεων, όχι όμως στην εξήγηση γεγονότων, όσο οι υποθέσεις αυτές δεν υπόκεινται σε εμπειρικό έλεγχο (Albert, 1984· Hempel, 1984). Η υποκειμενική εμπειρία της κατανοητικής μεθόδου μπορεί να αποτελέσει το νήμα που οδηγεί στη διατύπωση γενικών υποθέσεων, που είναι απαραίτητες για μία συστηματική εξήγηση. Δεν είναι όμως ούτε μία αναγκαία ούτε μία επαρκής συνθήκη για μία ολοκληρωμένη ερμηνεία ή μία εξήγηση γεγονότων σύμφωνα με τα επιστημονικά πρότυπα.

Για την απόκτηση αντικειμενικής επιστημονικής γνώσης βασική προϋπόθεση αποτελεί η μετατροπή της τελεολογικής εξήγησης σε αιτιακή εξήγηση, αφού η κατανόηση δεν είναι μέθοδος με επαληθευτικό, ή μη χαρακτήρα, παρά μόνο μία, μεταξύ άλλων, δυνατότητα υπόδειξης λογικών συσχετισμών μέσω της διαισθητικής ικανότητας, που βοηθά στην ανασύσταση ψυχολογικών και κοινωνικών καταστάσεων (Konegen & Sonderfeld, 1985). Λόγω του υποκειμενικού της χαρακτήρα δεν διεκδικεί δικαίωμα απολυτότητας και αυτοτελούς επιστημονικής προσέγγισης και αποκλίνει από την αντικειμενική αποδεικτική ισχύ της εξηγητικής μεθόδου.

Το εξηγητικό αυτό σχήμα στηρίζεται σε κανόνες της Φυσιολογίας και χωρίς να ερμηνεύει, αποδέχεται την αιτιώδη εξήγηση στην εκδήλωση της ανθρώπινης προδιάθεσης, έχοντας ως βάση την επιστήμη της συμπεριφοράς. Βάσει αυτού του επιχειρήματος διαπιστώνεται ότι η επιστημονική έρευνα πρέπει να προχωρά εξηγητικά, αντικειμενικά και αδιαφοροποίητα, ακόμη και όταν μελετά μεμονωμένες ανθρώπινες καταστάσεις, ανθρώπινα σύνολα (ομάδες και κοινωνίες) καθώς και κοινωνικές δομές. Συνεπώς, η επιστημονική πειραματική μέθοδος εξετάζει τις ανθρώπινες πράξεις, όπως και τα υπόλοιπα φαινόμενα του φυσικού κόσμου, ή τα στοιχεία των χημικών ενώσεων, με την ταυτόχρονη υπαγωγή του ανθρώπινου υποκειμένου της επιστήμης σε αντικείμενο της επιστήμης (Abel, 1970), απορρίπτοντας ταυτόχρονα συνθετικές-διαλεκτικές προσεγγίσεις.

Με τη μέθοδο αυτή η ανθρώπινη συμπεριφορά, απαλλαγμένη από αξιακές κρίσεις, πεποιθήσεις και προσδοκίες, δηλαδή ως φύση, γίνεται ευκολότερα αντικείμενο μελέτης, καθώς εντάσσεται κάτω από τις ίδιες ερευνητικές μεθόδους, όπως και οι φυσικές επιστήμες. Έτσι επιτυγχάνεται η λογική ενότητα των επιστημών (Einheitswissenschaft) με αποτέλεσμα το περιεχόμενο των πνευματικών επιστημών να ταυτίζεται με μία αντικειμενικοποιημένη κοινωνική επιστήμη, εφάμιλλη μιας κοινωνικής τεχνολογίας, ως η απόλυτη «αντικειμενικοποίηση» (Verdinglichung) του ανθρώπου.

Κατά τον ίδιο τρόπο, βασική παραδοχή των υπερασπιστών των αναθεωρημένων λογικοθετικιστικών εξηγητικών σχημάτων (Hempel, 1942) είναι ότι οι μορφές της νομολογικής εξήγησης διατηρούν την ισχύ τους για όλα τα επίπεδα της επιστημονικής έρευνας, γεγονός που πιστοποιεί τη μεθοδολογική ενότητα των εμπειρικών επιστημών (Kueger, 1970). Έτσι, κάθε προσπάθεια επαναδιατύπωσης των δόκιμων φυσικο-επιστημονικών όρων του εξηγητικού σχήματος σε μία αντίστοιχη εξηγητική θεωρία της κοινωνικής πράξης μετατρέπει τη σχέση αίτιου - αποτελέσματος σε μία σχέση μεταξύ των λόγων που υποκινούν μία πράξη και των συνεπειών αυτής. Στη μορφή αυτής της σχέσης, το αξίωμα αιτιότητας συνδέεται με την εσωτερική λογική ροή, που διαπνέει στο αρχικό στάδιο την πληροφοριακή βάση και τις ορθολογικές αρχές του πράττοντος έως και την ολοκλήρωση της πράξης.

Τέλος, στο πλαίσιο του απαγωγικού-νομολογικού εξηγητικού σχήματος το εξηγητέο, που, στην προκειμένη περίπτωση, ταυτίζεται με την ολοκλήρωση της συγκεκριμένης πράξης, παράγεται λογικά από τους κανόνες γενικής ισχύος και τις αρχικές συνθήκες εμφάνισής του. Με τον τρόπο αυτό, όλη η εξηγητική προσπάθεια εξαντλείται στην αποκάλυψη της δομής μιας περιστασιακής λογικής του *πράττειν*, το οποίο θεμελιώνεται στην εμπειρία. Επιπλέον, η ορθολογική ανασύσταση των συνθηκών, σύμφωνα με τις οποίες ολοκληρώνεται μία πράξη, εκτιμάται ότι δεν θα πρέπει να ολισθαίνει σε μία ερμηνευτική διεργασία, αλλά να συνιστά μία καθαρά «αντικειμενική» μέθοδο. Η μέθοδος δε αυτή διαφέρει μόνο σε περιεχόμενο, αλλά όχι σε λογική μορφή από τις μεθόδους των φυσικών επιστημών (Hempel, 1942).

4. Ερμηνευτική και Αναλυτική Θεωρία των Πράξεων

Ο περιορισμός της μελέτης των ανθρωπίνων πράξεων αποκλειστικά σε πεδία (εμπειρικο)επιστημονικής και προβλέψιμης γνώσης αποκλείει θεμελιώδεις αρχές διυποκειμενικότητας, καθώς και στοιχεία που διατηρούν μια μοναδικότητα στην εμφάνισή τους. Γιατί και εάν ακόμα οι προθέσεις ή τα κίνητρα έχουν μία βιοφυσιολογική βάση, η εκδήλωση μιας συγκεκριμένης πράξης κάτω από δεδομένες περιστάσεις είναι αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης και της αξιακής επιλογής του πράττοντος.

Ενώ λοιπόν η έννοια της συμπεριφοράς με τον έναν ή τον άλλο τρόπο καθίσταται κεντρική επιστημονική κατηγορία στην αυστηρή φυσικο-επιστημονική Ψυχολογία, στις Νευροεπιστήμες, στην Κοινωνιοβιολογία αλλά και σε ορισμένες μεθοδολογικές κατευθύνσεις της Κοινωνιολογίας, μια άλλη προσέγγιση, αυτή της κοινωνικής πραξιολογίας, ανέδειξε το κοινωνικό πράττειν και όχι την συμπεριφορά ως θεμελιακό όρο μιας κατανοούσας κοινωνικής επιστήμης. Εδώ, στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τίθενται οι λογικές νοητικές πράξεις, που μετασχηματίζουν τις πρωταρχικές βιολογικές παρορμήσεις.

Σύμφωνα με το επιχείρημα αυτό, η οποιαδήποτε εξηγητική απόπειρα πράξεων καθίσταται ανεπαρκής, όταν απουσιάζει η κατανοητική εκείνη διαδικασία, η οποία αποκαλύπτει το νόημα που περικλείει η πράξη, ανεξάρτητα εάν καλύπτει τους (νευρο)φυσιολογικής τάξεως όρους μιας επιστημονικής εξήγησης, καθώς και τις προϋποθέσεις για την προγνωστική της δυνατότητα, που εστιάζει το ενδιαφέρον της σε πιθανολογικά στατιστικά στοιχεία. Τα τελευταία, όσο ακριβή και αν αποδεικνύονται, κρίνονται νοηματικώς ανεπαρκή, αφού εμφανίζονται ανεξάρτητα από τις υποκειμενικές διαδικασίες, που υποκινούν τον πράττοντα για την ολοκλήρωση της συγκεκριμένης πράξης.

Η απόρριψη σταθερών, αξιωματικού χαρακτήρα, διατυπώσεων υπό τη μορφή ψυχολογικών ή φυσιολογικών νόμων γενικής ισχύος, κατέστη κυρίαρχο θέμα μιας νέας συζήτησης στο χώρο της Αναλυτικής Φιλοσοφίας και κυρίως της Αναλυτικής Φιλοσοφίας της πράξης (Meggle & Beckermann, 1985) και της Ιστορίας (Dray, 1957). Από τη συζήτηση αυτή ενισχύεται η άποψη, ότι η υπαγωγική σε νομολογικές υποθέσεις μέθοδος θεωρείται τουλάχιστον ανεπαρκής όταν εφαρμόζεται για την εξήγηση ανθρωπίνων πράξεων, καθότι αυτές προσανατολίζονται, κατά περίπτωση, σε συγκεκριμένα πρότυπα ανθρώπινης δράσης (pattern of activity) (Berlin, 1982). Δεν μπορούν δε να υπαχθούν, χωρίς το κόστος της απώλειας νοήματος σε νομολογικές υποθέσεις. Στη βάση αυτή αμφισβητείται η δυνατότητα διατύπωσης κοινωνικών και ιστορικών νόμων και θεωρείται αδύνατη, ή το λιγότερο, ανεπαρκής η εφαρμογή του απαγωγικού-νομολογικού, αλλά και του επαγωγικού-πιθανολογικού σχήματος για την εξήγηση, ή την ερμηνεία ανθρωπίνων πράξεων.

Σχετικά με τα παραπάνω και σύμφωνα με την παράδοση στο χώρο των *Επιστημών του Πνεύματος* (Geisteswissenschaften) κυριαρχούν οι ερμηνείες πράξεων βάσει των προθέσεων, των στόχων και των σκοπών των δρώντων, ενώ αμφισβητείται η ύπαρξη και η σπουδαιότητα των γενικών νόμων για την ορθολογική κατανόηση και εξήγηση. Αμφισβητείται, επίσης, η δυνατότητα υπαγωγής ατομικών ή συλλογικών πράξεων στο ενιαίο ερευνητικό πρόγραμμα του μεθοδολογικού μονισμού καθώς και η ανάγκη για διατύπωση ακριβολογικών μεθόδων στις επιστήμες του ανθρώπου.

Το πρόβλημα αυτό μας παραπέμπει στην παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα σε νομοθετικές και ιδιογραφικές επιστήμες (Windelband, 1919) και αποκτά ένα νέο ενδιαφέρον στην ύστερη αγγλοσαξονική αναλυτική θεωρία της πράξης, η οποία αντιπαραθέτει στον φυσικοκρατικό αναγωγισμό της εξήγησης τον πραγματολογικά αναστοχαστικό και συμβολικά νοηματοδοτούμενο όρο της κατανόησης. Με την προσέγγιση αυτή και σε επίπεδο λογικής ανάλυσης επιχειρείται η εκ νέου απόρριψη οποιασδήποτε εξίσωσης της απαλλαγμένης ενυπάρχοντος νοήματος (*sinnfremd*) και αποβλεπτικού σκοπού έννοιας της συμπεριφοράς με τη θεμελιωμένη πάνω στην εσωτερική απόδοση του νοήματος έννοια της κοινωνικής πράξης (Graumann, 1980).

Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι τόσο από τη μεριά της παλαιάς και νέας ερμηνευτικής, αλλά και από εκπροσώπους της αναλυτικής σχολής εκφράζεται, μετριοπαθώς κατά περίπτωση, η ιδέα της διάκρισης των επιστημών. Π.χ., στα κείμενα της νέας ερμηνευτικής του Habermas επιχειρείται η διάκριση ανάμεσα σε εμπειρικές-αναλυτικές (τεχνικό διαφέρον), σε ιστορικές-ερμηνευτικές (πρακτικό διαφέρον) και σε κοινωνιοκριτικές (χειραφετητικό γνωστικό διαφέρον) επιστήμες, ενώ αμφισβητείται η απολυτότητα μιας γενικής μεθοδολογίας των εμπειρικών-αναλυτικών επιστημών καθώς και η αξιακή ουδετερότητα της επιστημονικής γνώσης (Habermas, 1973, 1978). Σε κάθε περίπτωση και παράλληλα με την κατάδειξη των ορίων του αναλυτικού-εξηγητικού επιχειρήματος και την αναγνώριση του *sui generis* χαρακτήρα των Πνευματικών Επιστημών αναδεικνύεται η δυνατότητα της αυτοκατανόησης των κοινωνικών ομάδων μέσα από την οποία πραγματώνονται τα επιλεγμένα σχέδια δράσης.

Κατά συνέπεια, η συζήτηση μετατοπίζεται από μια πιθανή καθολικότητα της ερμηνευτικής μεθόδου (Gadamer, 1985), αλλά και από την παραδοσιακή διάκριση της ερμηνευτικής με την εξηγητική παράδοση, στο πεδίο της «Λογικής των Κοινωνικών Επιστημών». Η συζήτηση επικεντρώθηκε σε μεθοδολογικά επιχειρήματα για τη συγκρότηση της λογικής της κοινωνικής επιστήμης καθώς και για τις αντιπαραθέσεις επιχειρημάτων ανάμεσα στην εμπειρική-αναλυτική και την κριτική-ερμηνευτική σχολή σκέψης (Adorno, κ.ά, 1969· Habermas, 1985· Topitsch, 1984). Να σημειωθεί ότι η οξύτητα των αντιπαραθέσεων ανάμεσα σε ερμηνευτικές και εξηγητικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις ίσως και να διευκόλυνε τελικά τον επαναπροσδιορισμό της ερμηνευτικής κοινωνιολογικής μεθόδου στα συνθετικά, εξηγητικά-κατανοητικά υποδείγματα. (Ναγόπουλος 2003 : 27). Έτσι, η κατανοούσα (*verstehend*) Ψυχολογία και η Κοινωνιολογία μπορούν και συνδέουν την ερμηνευτική πρόσβαση με την επιστημονική εξηγητική μέθοδο, ενώ ταυτόχρονα προσδιορίζονται και ως επιστήμες του κοινωνικού πράττειν. Με τον τρόπο αυτό, οι εν λόγω επιστήμες διαφυλάττουν τον επιστημονικό χαρακτήρα του κατανοείν τόσο από τον υποβαθμισμένο εξηγητικό χαρακτήρα που του αποδίδει ο θετικισμός, θεωρώντας ότι η ποιοτική του μαρτυρία δεν αποτελεί απόδειξη της εμπειρικής του ισχύος, όσο και από την αυτοαναίρεση της εμπειρικής επιστημονικότητας των *Geisteswissenschaften* στην οποία εμμένει η ερμηνευτική μέθοδος.

Αυτή ακριβώς η περιοριστική γλωσσικά έννοια της κατανοητικής επάρκειας και ο ασφυκτικός εγκλωβισμός του νοήματος των πράξεων ως συμπεριφορών στις επαληθευτικές προϋποθέσεις της (φυσικο) εμπειρικής έρευνας αποτέλεσαν μερικούς από τους λόγους που συνέβαλλαν στην ανάδειξη της σπουδαιότητας μιας γλωσσοαναλυτικής ανανέωσης με την εισαγωγή της καθημερινής γλώσσας. Η γλώσσα της καθημερινότητας αποδεικνύεται καταλληλότερη για τη σύλληψη και κατανόηση του νοήματος των πράξεων και της πολλαπλής θεμελίωσης των αξιών, από την υποκειμενική ομολογία πίστεως, έως την αποδοχή αξιακών και μη καθολικά

«αντικειμενικών» συστημάτων, που εγείρουν αξίωση γενικής ισχύος. Απέναντι στις τεχνικές μεθόδους της τυπικής λογικής και του ιδεώδους της μεταγλώσσας προτάσσεται η σπουδαιότητα των εννοιολογικών διακρίσεων μέσα από τη χρήση της κοινής γλώσσας. Μέσα από το εγχείρημα αυτό διακρίνει κανείς τον ισχυρισμό ότι η γλώσσα της καθημερινότητας μπορεί να αποκτήσει αιτιακή και εξηγητική εγκυρότητα σε επίπεδο πρακτικών συλλογισμών που διαφέρουν κατά το είδος από τους συλλογισμούς της απόδειξης.

Η πρόταση αυτή συνηγορεί υπέρ του *sui generis* χαρακτήρα των πρακτικών συλλογισμών (Anscombe, 1957· Wright, 1984) και των σχεδίων δράσης που αναλαμβάνουν οι δρώντες και φιλοδοξεί να συμβάλει στη διατύπωση προτάσεων με τη μορφή εμπειρικών κρίσεων σχετικά με γεγονότα διατηρώντας, αφενός ακέραιο το αξίωμα του εμπειρισμού, αποδυναμώνοντας, αφετέρου το αναγωγιστικό επιχείρημα μιας αυστηρής επιστημονικής φυσιοκρατίας καθώς και την ύπαρξη γενικών νόμων στις ιστορικές εξηγήσεις και στις εξηγήσεις των ανθρώπινων πράξεων.

Κατά αυτήν την έννοια οι πρακτικοί συλλογισμοί αναφορικά με το σχεδιασμό και την εκτέλεση των κοινωνικών πράξεων αποκτούν μια ξεχωριστή σπουδαιότητα για την ερμηνεία και εξήγησή τους, ενώ προσφέρουν στη μεθοδολογία της κοινωνικής επιστήμης το ίδιο σημαντικό έργο, όπως το υπαγωγικό μοντέλο για την αιτιακή εξήγηση και για την εξήγηση στις φυσικές επιστήμες. Η έννοια της «πράξης» ως νοηματοδοτημένης συμπεριφοράς μπορεί να κατανοηθεί μόνο στο ίδιο εννοιολογικό πεδίο με αυτό που χρησιμοποιούν οι ίδιοι οι κοινωνικοί δρώντες, ενώ η έννοια της «κατανόησης» απομακρύνεται από τον ψυχολογικό ορισμό της ενσυναίσθησης και της αναπαραγωγικής έκφρασης του βιώματος (Dilthey, 1961) και αποτελεί ένα εργαλείο εξήγησης των πράξεων σε συγκεκριμένες μορφές ζωής (Winch, 1958).

5. Η Δομική Αυτονομία των Ερμηνευτικών Προσεγγίσεων

Στην πορεία η συζήτηση εντοπίζεται γύρω από θέματα που αφορούν τη δομική αυτονομία των ερμηνευτικών σχημάτων και την αναλυτική θεωρία της πράξης. Επιπρόσθετα, και στη βάση του ίδιου επιχειρήματος, θα συνταχθούμε με την άποψη ότι από προτάσεις καθαρά λογικού περιεχομένου είναι αδύνατον να προκύπτουν (με την απουσία βέβαια αυθαιρέτων παρεμβάσεων) γενικευμένα εμπειρικά στοιχεία, ή νόμοι γενικής ισχύος που μπορούν να καθορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ακόμα και στην περίπτωση που μπορεί να αποδειχθεί ότι αυτοί οι γενικοί νόμοι υπάρχουν, και πάλι δεν θα μπορούσε κανείς με βεβαιότητα να υποστηρίξει ότι είναι κατάλληλοι για την εξήγηση του ενυπάρχοντος νοήματος (*des immanenten Sinnes*) της ανθρώπινης δράσης, αφού η τελευταία διαφοροποιείται από απλές σωματικές κινήσεις. Ερμηνείες σχετικές με την εκδήλωση της ανθρώπινης δράσης έχουν ένα δικό τους ιδιότυπο λογικό status (Weber, 1968, 1985).

Επίσης, οι ερμηνείες αυτές παρουσιάζουν μία ξεχωριστή μορφή της εξηγητικής σχέσης και δεν θα έπρεπε να θεωρηθούν ως ιδιαίτσες πτυχές τόσο του λογικοθετικιστικού επαγωγικού, όσο και του απαγωγικού-νομολογικού σχήματος. Αυτή η πεποίθηση στηρίζεται στα παρακάτω βασικά επιχειρήματα: Για την ερμηνεία της ανθρώπινης δράσης δεν θα αποτελούσε ούτε μία αναγκαία, ούτε μία επαρκή συνθήκη η θεώρηση ότι το συγκεκριμένο φαινόμενο, ή η περιγραφή του συγκεκριμένου αποτελέσματος (στην περίπτωση αυτή της ανθρώπινης

δραστηριότητας), θα ήταν ένα παράγωγο (α) νομολογικών διαδικασιών σε συνδυασμό με, (β) την αναγωγή σε κάποιες άλλες πρωταρχικές σχέσεις ή φαινόμενα (Praemisse), γύρω από τις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις του δρώντος ατόμου.

Στο σημείο αυτό υποστηρίζουμε ότι η εξηγητική διαδικασία ανθρωπίνων πράξεων εκκινεί ερμηνευτικά, στο πλαίσιο μιας νοηματικής αναπαράστασης του συλλογισμού των δρώντων ατόμων. Στην πορεία, λαμβάνοντας υπόψιν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκδηλώνονται αυτές οι πράξεις, μια τέτοια εξηγητική διαδικασία μπορεί να αποκαλύψει τα επιλεγμένα κίνητρα και τους δεδηλωμένους σκοπούς που παρακίνησαν τους δρώντες, ώστε να πράξουν σύμφωνα με συγκεκριμένα «αντικειμενικά» σημασιολογικά πρότυπα (Weber, 1985). Συνεπώς, αυτό που καθιστά δυνατή μία πράξη, η οποία πάντα είναι παράγωγο ενός συγκεκριμένου συλλογισμού, δεν είναι η ύπαρξη ορισμένων κανόνων καθολικής ισχύος, αλλά ο προσανατολισμός της σε συγκεκριμένους κανόνες δράσης (νόρμες). Μόνον έτσι θα μπορούσε να υποστηριχθεί κανείς ότι η συγκεκριμένη δράση, που εκδηλώθηκε κάτω από τις δεδομένες συνθήκες, δύναται να εξηγηθεί ορθολογικά και ήταν η κατάλληλη και η αναμενόμενη (Dray, 1957· Gardiner, 1952), χωρίς οπωσδήποτε να προσχωρήσει κανείς στον ιδεαλισμό ή να αμφισβητήσει την πραγμάτωση του νοητικού στο φυσικό, κατά την οποία το τελευταίο παρέχει την έσχατη κύρωση των εννοιολογικών σχημάτων.

Κατά τον ίδιο τρόπο, μπορεί να αμφισβητηθεί το επιχείρημα της θεωρίας της ταύτισης (Davidson 1980· Feigl, 1950· Scriven 1966), σύμφωνα με την οποία, τα νοητικά συμβάντα και οι νοητικές καταστάσεις δεν αποτελούν παρά μόνο ένα υποσύνολο των φυσικών καταστάσεων και μπορούν να αναχθούν άμεσα στο επίπεδο ηλεκτροχημικοφυσικών οργανισμών, όπως είναι ο άνθρωπος, και των νευροφυσιολογικών ενεργημάτων, που είναι υπεύθυνα για τις σωματικές κινήσεις. Θα συμφωνούσαμε στο σημείο αυτό με τη διάκριση που επιχειρεί ο Strawson ανάμεσα στη φυσική και την προσωπική ιστορία, όπου η πρώτη επικαλείται εξηγητικές διασυνδέσεις με όρους νευροφυσιολογικών νόμων και η δεύτερη τους όρους της καθημερινής πρακτικής έτσι όπως προκύπτουν μέσα από τη δημόσια Ψυχολογία, αποκλείοντας ταυτόχρονα την απόλυτη δυνατότητα της «πλήρους χαρτογράφησης μιας προσωπικής ιστορίας πάνω στην αντίστοιχη φυσική ιστορία» (Strawson, 1985/2003: 139).

Ακόμα και στην περίπτωση που η περιγραφή της φυσικής Ιστορίας δεν αφήνει κανένα εξηγητικό κενό, δηλαδή είναι σε θέση να εντοπίσει «όλους τους ερεθισμούς των αισθητηριακών επιφανειών, να δίνει μια πλήρη περιγραφή της εσωτερικής δομής και της ιστορίας των τροποποιήσεών της, να ανιχνεύει τα ολοκληρωμένα αιτιακά μονοπάτια, από τον ερεθισμό στην κίνηση των μελών, της γλώσσας του κεφαλιού και των οργάνων» (Strawson, 1985/2003: 146), είναι σαφές ότι δεν έχουμε ένα ολοκληρωμένο εξηγητικό σχήμα. Και τούτο διότι ακυρώνεται στην ουσία η ίδια η έννοια της κοινωνικής πράξης που συνδέεται με τις επιθυμίες και πεποιθήσεις των δρώντων, ή, σε τελευταία ανάλυση, ταυτίζεται με απλές μυϊκές κινήσεις από τις οποίες, όμως, δεν προκύπτει η νοηματική συνάφεια των επιλεγέντων σχεδίων δράσης.

Η ανθρώπινη δραστηριότητα μπορεί λοιπόν να εξηγηθεί αιτιακά με την επίκληση των φυσικοεπιτημονικών όρων μιας Ψυχολογίας της συμπεριφοράς και με τη διερεύνηση του τρόπου οργάνωσης και δόμησης του νευρικού συστήματος που αναφέρεται σε σκέψεις και παρυστάσεις και συντελεί στη δημιουργία συνείδησης. Όμως, σε κάθε περίπτωση, οι νοηματικές απολήξεις του αρχικού και ακατέργαστου

συνειδησιακού υλικού προσδίδουν νοηματικό περιεχόμενο στις πράξεις σύμφωνα με την αποβλεπτική τους στόχευση και διαμορφώνουν εκροές πολιτισμικής πολυπλοκότητας στα πεδία των σημασιολογικών δομών μέσα στα οποία αυτές γίνονται αντιληπτές.

Κατά συνέπεια, το εξηγούν και το εξηγητέο δεν σχετίζονται απλά με διατυπώσεις νομολογικών προτάσεων, αλλά είναι αμοιβαία συνυφασμένα μεταξύ τους βάσει πρακτικών συλλογιστικών διεργασιών. Παράλληλα, υποδεικνύεται η νοηματική υπόσταση και η κανονικοποιητική λειτουργία της ανθρώπινης δράσης, καθώς και η διαφοροποίησή της από τα αξιακώς ουδέτερα φυσικά φαινόμενα. Αισθητηριακές καταστάσεις, κίνητρα, προτροπές, πεποιθήσεις δεν θα έπρεπε - σε αντίθεση με τις ψυχολογικές ερμηνείες - να θεωρούνται ως αιτίες της ανθρώπινης συμπεριφοράς, επειδή η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ τους δεν είναι μία εμπειρική σχέση, αλλά μία σχέση που διατηρεί ένα *λογικό* χαρακτήρα.

Βάσει αυτής της πεποίθησης και λαμβάνοντας υπόψη τα κριτήρια που έθεσε ο Hume για την εγκυρότητα της αιτιοκρατικής αρχής, σύμφωνα με τα οποία μία αιτιώδης καθορισμένη σχέση δεν μπορεί να τεκμηριώνεται στη βάση λογικών συμπερασμών, αλλά να αναδεικνύεται αποκλειστικά ως εμπειρική σχέση, θα έπρεπε να θεωρηθεί αδόκιμη η αιτιώδης εξήγηση για εκείνες τις μορφές ανθρώπινης δράσης που περιέχουν νοηματικό περιεχόμενο και κατανοούνται διυποκειμενικά.

Με την παραδοχή αυτής της αρχής, η δυνατότητα της αιτιώδους εξήγησης μιας ανθρώπινης δραστηριότητας περιορίζεται μόνο στις αναφορές σε μυϊκές κινήσεις, οι οποίες βέβαια λογίζονται ως δράσεις (συμπεριφορές) και αποτελέσματα μιας διεργασίας που επιβάλλεται από μία αιτιακή σχέση. Όμως, οι απαλλαγμένες νοηματικού περιεχομένου μυϊκές κινήσεις δεν είναι σε καμία περίπτωση ταυτόσημες με πράξεις. Οι τελευταίες είναι προϊόν συλλογισμού και σχεδίων δράσης, ενώ η εξήγηση και η κατανόησή τους απαιτεί μία διαδικασία λογικής αναπαράστασης και θεμελιώνεται στους ίδιους τους λόγους, που προέτρεψαν και υποκίνησαν το άτομο να προβεί στις συγκεκριμένες αυτές πράξεις.

6. Πρακτικοί Λόγοι και Ορθολογικές Αποφάσεις: Συνθετική Μεθοδολογία

Η εναλλακτική πρόταση των υποστηρικτών της πραξιοθεωρητικής αποβλεπτικότητας (Anscombe, 1957· Dray, 1957· Wright, 1984) ξεκινά από τη διαπίστωση μιας αναγκαίας *sui generis* ερμηνευτικής σχέσης, που διέπει τον κόσμο των πράξεων. Η σχέση αυτή επιτυγχάνεται από τον πράττοντα στη βάση της ορθολογικής ανασκευής των επιλεγμένων μέσων και της πληροφοριακής τους βάσης, τα οποία οδήγησαν στην επίτευξη του πρωταρχικού σκοπού, που έθεσε ο ίδιος. Κατά αυτόν τον τρόπο, οι πράξεις, αν και εξατομικεύονται πλήρως και μετατρέπονται σε μεμονωμένες περιπτωσιακές (*situativ*) στάσεις, ερμηνεύονται και κρίνονται σύμφωνα με τις κατά περίπτωση ανάγκες (*Situationsbeduerfnisse*), ενώ η καταλληλότητα ως προς την επιτυχία τους έκβαση και το νοηματικό τους περιεχόμενο αξιολογείται με αναφορά σε μία κλίμακα κανονιστικών ορθολογικών κριτηρίων, ή αρχών (*Rationalitaetsprinzipien*) και αξιακών υποδειγμάτων.

Τα κανονιστικά ορθολογικά κριτήρια και το διυποκειμενικό περιεχόμενο είναι αυτά που μετουσιώνουν τα ανθρώπινα ενεργήματα σε πράξεις κοινωνικές. Τα κριτήρια αυτά αποτελούν επιπλέον τους πρακτικούς λόγους, που θεμελιώνουν την ορθολογική απόφαση και συνδέουν υπό τη μορφή μιας λογικής και αξιακής σχέσης

(wertbezogen) την προθετικότητα (intention) με την εκτέλεση της πράξης (Handlungsvollzug). Οι πρακτικοί λόγοι διαφέρουν αναγκαστικά κατά περίπτωση, καθώς η πληθώρα των μεταβλητών μεγεθών, αλλά και των ορθολογικών λύσεων, καθιστά τουλάχιστον μη ικανοποιητική, αν όχι ανεπίτρεπτη, μία μονοαιτιακή εξήγηση, πόσο μάλλον μία πρόβλεψη της ανθρώπινης πράξης.

Η διάκριση ανάμεσα στους όρους *πράττειν* και *συμπεριφέρεσθαι* αποκτά ένα νέο ενδιαφέρον στην ύστερη αγγλοσαξονική αναλυτική φιλοσοφία της πράξης, η οποία αντιπαραθέτει στον φυσιοκρατικό, οργανισμικό αναγωγισμό της συμπεριφοράς (behaviour) τον πραγματολογικά αναστοχαστικό και συμβολικά κατανοητό όρο της πράξης (action). Με την προσέγγιση αυτή απορρίπτεται εκ νέου, και μάλιστα από εκπροσώπους της αναλυτικής σκέψης, οποιαδήποτε εξίσωση της απαλλαγμένης ενυπάρχοντος νοήματος (sinnfremd) και αποβλεπτικού σκοπού (Taylor, 1975), έννοιας της συμπεριφοράς με την θεμελιωμένη πάνω στην εσωτερική απόδοση του νοήματος έννοιας της πράξης.

Εδώ μπορούν να αναφερθούν ψυχοφυσικά περιστατικά, στα οποία δεν διακρίνει κανείς χαρακτηριστικά κατανοήσιμης πράξης και τα οποία μπορεί να διαγνώσει η Φυσιολογία ή οι Νευροεπιστήμες αναζητώντας εμπειρικά τις αιτιώδεις σχέσεις που αναπτύσσονται από τη λειτουργική συμπεριφορά φυσιολογικών μονάδων του οργανισμού (Peters, 1985). Η ταύτιση κάποιων εξωτερικών γνωρισμάτων, ως προϊόντων συμπεριφοράς και πράξης αντίστοιχα, δεν πρέπει να δημιουργούν την ψευδαίσθηση μιας ταύτισης των ιδίων αυτών όρων, καθώς με την πράξη το άτομο συνδέει πάντα ένα υποκειμενικό νόημα.

7. Συμπεράσματα

Η διάκριση ανάμεσα σε συμπεριφορά (behavior) και πράξη (action) αναλογεί εμμέσως στον τρόπο σύμφωνα με τον οποίο οι φυσικές διαδικασίες μετουσιώνονται σε νοούμενες εμπειρίες, αφού η νοηματοδότηση και οι υποκειμενικές εμπειρίες ανάγονται μόνον έμμεσα σε ενεργήματα της Φυσιολογίας των οργανισμών. Δεν αρκεί δηλαδή ο εντοπισμός κάποιων δυναμογόνων συντελεστών, που καθορίζουν την ανθρώπινη προσωπικότητα και συμπεριφορά, όπως για παράδειγμα η ψυχοφυσική ιδιοσυστασία κυριαρχούμενη από μια βασική ροπή για ολόπλευρη πραγμάτωση του *εγώ* επί τη βάση μιας ενστικτώδους διεργασίας και απόκρισης, ή ο καθοριστικός και άμεσος επηρεασμός της συμπεριφοράς από τον φυσικό και κοινωνικό κόσμο.

Κατά συνέπεια, τα ψυχικά συστήματα επεξεργάζονται το νόημα υπό τη μορφή σκέψεων και αντιληπτικών παραστάσεων, ενώ τα κοινωνικά συστήματα συγκροτούνται πάνω σε επικοινωνιακά ενεργήματα, αφού η συνεχής επικοινωνία είναι επιβεβλημένη για τη διατήρησή τους. Σύμφωνα με την παραδοχή αυτή, η κοινωνική πράξη διαμορφώνεται κάτω από συνθήκες γλωσσικής επικοινωνίας και παραμένει μια πράξη αποβλεπτικού νοήματος και βούλησης και όχι μια συμπεριφορά επίδοσης-εκτέλεσης. Η αποκάλυψη των συσχετισμών ανάμεσα στη γνώση (Erkenntnis) και στο διαφέρον (Interesse) δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια κριτική κοινωνικο-επιστημονική θεωρία, που διαφεύγει την παγίδα του θετικισμού και αναπτύσσει ένα πρακτικό και χειραφετητικό διαφέρον. Επιπλέον, τα γνωστικά διαφέροντα εκπορεύονται από συγκεκριμένα επικοινωνιακά μέσα ανθρώπινης κοινωνικοποίησης (εργασία, γλώσσα, εξουσία) και κατ' αυτόν τον

τρόπο οι επιδόσεις του υποκειμένου έχουν τη βάση τους στη φυσική ιστορία του ανθρώπινου είδους.

Σε αντιδιαστολή με το θετικιστικό εξηγητικό πρότυπο που παρουσιάζεται πιο συνεκτικό, η ιδιογραφική υποστήριξη της κατανοητικής μεθόδου παρουσιάζεται σε διάφορες παραλλαγές και αποτελεί μια γενετική μεθοδολογία των Geisteswissenschaften (Πνευματικών Επιστημών). Η ακραία διάκριση θεμελιώνεται στην αντιπαράθεση ανάμεσα στην καθολικότητα του κατανοείν ως συστατικό γνώρισμα της ανθρώπινης υπόστασης και την καθολικότητα της επιστημονικής ορθολογικότητας που αρνείται τις συνθετικές επιδόσεις του γνωστικού υποκειμένου. Παρά ταύτα υποστηρίζουμε εδώ ότι τόσο η νεοκαντιανή, όσο και η νεοϊδεαλιστική παράδοση δεν κάνουν μια σαφή διάκριση ανάμεσα στην Ιστορία και στην Κοινωνική Επιστήμη, δεν υπερβαίνουν την ατομική πράξη ή το βίωμα και ολισθαίνουν συχνά στον ιστορισμό ή στον ψυχολογισμό. Δεν διακρίνεται μια ενασχόληση με αυτό που ονομάζουμε κοινωνική πράξη και, κατά συνέπεια, αμφισβητείται η δυνατότητα θεμελίωσης μιας κοινωνικής επιστήμης.

Από την άλλη ως ανεπαρκής κρίνεται και η νομοθετική-εξηγητική-αιτιοκρατική μέθοδος, αφού αγνοεί ή περιθωριοποιεί το υποκειμενικό νόημα, απολυτοποιώντας την ιδέα για μια φυσιοκρατική επιστήμη της κοινωνίας. Στο σημείο αυτό εκτιμούμε ότι το βασικό πρόβλημα που αναδύεται και οδηγεί σε αδιέξοδο τη συζήτηση περί μεθόδου, παρά τις επιχειρούμενες εμπειριστατωμένες δυϊστικές ή ενωτικές απόψεις, έχει να κάνει με: (α) την τυπολογική ασάφεια που χαρακτηρίζει τις προσεγγίσεις που αναφέρονται στη μέθοδο και (β) τη μη γόνιμη συμβολή των απόψεων αυτών σχετικά με τις μορφές συγκρότησης των κοινωνικών επιστημών. Ο προβληματισμός αυτός διατυπώνεται με τη διαπίστωση ότι το ίδιο το κοινωνικό εμπιέχει το μη αιτιακό, δηλαδή παρουσιάζεται κυρίως ως θέση και δημιουργία για νέες μορφές δράσης. Είναι αυτό που χαρακτηρίζει ο Καστοριάδης ως αυτοθέσμιση ενός νέου κοινωνικού κανόνα πέρα από οποιοδήποτε μηχανιστικό ντετερμινισμό (Καστοριάδης, 1985).

Δικαιολογούν λοιπόν τα παραπάνω τον δυϊστικό συμπερασμό ότι τελικά η ανθρώπινη δραστηριότητα μπορεί είτε να εξηγηθεί αιτιακά σύμφωνα με τους φυσικο-επιστημονικούς όρους μιας Ψυχολογίας της συμπεριφοράς, είτε να κατανοηθεί ως νοηματοδοτούμενη κοινωνική πράξη. Ήδη η μεθοδολογικά αξεπέραστη διάκριση, όπως τουλάχιστον καταγράφηκε στα πρώιμα συμπεριφοριστικά υποδείγματα (Watson, 1913), όχι μόνο δεν διευκόλυνε την κοινωνική επιστήμη στην εμπειρική σύλληψη κοινωνικών πράξεων, αλλά καθιστούσε σχεδόν αδύνατη οποιαδήποτε διατύπωση μιας γενικής θεωρίας του κοινωνικού πράττειν, η οποία θα έθετε ως προϋπόθεση την υπέρβαση της έννοιας της «συμπεριφοράς» (behavior) και την εισαγωγή της έννοιας της «πράξης» (action) καθώς και τη μετάβαση από την πρώτη στη δεύτερη. Η αντιπαράθεση σε εννοιολογικό επίπεδο στηρίχθηκε εν πολλοίς στη μεθοδολογική διάκριση των επιστημών, έτσι όπως ξεκίνησε με τον νεοκαντιανισμό και με την υπογράμμιση του αξιακού ζητήματος και του νοηματικού περιεχομένου των κοινωνικών πράξεων, δηλαδή με τη διάκριση ανάμεσα σε *κατανόηση* και *εξήγηση*.

Θέση μας είναι ότι σε κάθε περίπτωση για την κοινωνική επιστήμη ο βαθμός ορθολογικότητας περί την ορθότητα μιας πράξης αποτελεί θέμα εμπειρικό. Στην κατεύθυνση αυτή, η κατανόηση, ως μέθοδος ερμηνευτική, μπορεί να διευκολύνει την αιτιώδη εξήγηση σε προερευνητικό στάδιο. Σε κάθε περίπτωση λαμβάνεται υπόψη ότι μόνο ένα πεπερασμένο τμήμα της πραγματικότητας μπορεί να εξηγηθεί αιτιακά, αφού δεν υπάρχει τρόπος τελικής απεικόνισης της πραγματικότητας, ούτε η δυνατότητα μιας καθολικά έγκυρης προβλεψιμότητας μορφών ανθρώπινου πράττειν.

Η τελευταία μπορεί να υπάρξει μόνο σε κλειστά συστήματα σκέψης, που θεμελιώνονται σε καθολικά αναγνωρισμένες πολιτισμικές αξίες.

Με τον συγκερασμό μιας κατανοητικά και εξηγητικά εμπειριστωμένης μεθόδου και μιας πάντα συγχρονικά ανανεωμένης κοινωνικής θεωρίας, θεωρούμε ότι μπορεί να αποκατασταθεί η περιθωριοποιημένη σε επιστημονικό επίπεδο ερμηνευτική κατανοητική πρόσβαση, όπως και οι έννοιες του νοήματος και της αξίας, ως ανατικατάστατα πρωταρχικά και συμβολικώς διαμεσολαβούμενα στοιχεία της εμπειρικής εξηγητικής έρευνας. Επιπλέον, ως βασική παραδοχή καταγράφεται η καταλληλότητα μιας αναθεωρημένης εξηγητικής μεθόδου, όχι μόνο για τη διερεύνηση ατομικών και κοινωνικών πράξεων, αλλά και για τη δυνατότητα συγκρότησης μιας κοινωνικής επιστήμης, που ικανοποιεί τόσο τις εξηγητικές-αιτιώδεις, όσο και τις κατανοητικές-ερμηνευτικές προϋποθέσεις.

Εν κατακλείδι, από τα παραπάνω συνάγεται ότι η ανακατασκευή της ορθολογικής διάστασης του βιώματος καταδεικνύει την αναγκαιότητα σύνδεσης της έννοιας της «συμπεριφοράς» με αυτή της «κοινωνικής πράξης», που επιτυγχάνεται μέσω έλλογων πρακτικών συλλογισμών τόσο σε επίπεδο αναζήτησης του επιθυμητού αποτελέσματος σε ατομικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο γενίκευσης ενός συλλογισμού ορθότητας και ελέγχου της προσφορότητας στο πλαίσιο μιας κοινωνικά αποδεκτής εκτίμησης του ορθολογικού πυρήνα συγκεκριμένων αποφάσεων. Μια διαδικασία που οδηγεί τελικά τις κοινωνικές επιστήμες σε αναθεωρημένες και συνθετικές εννοιολογήσεις, σε εμπλουτισμένες και εμπνευσμένες εκπαιδευτικές πολιτικές, αλλά και σε νέες κοινωνικο-πολιτικές προσεγγίσεις.

Βιβλιογραφία

- Abel, K. (1970). *The Foundation of Sociological Theory*. New York: Random House.
- Abel, T. (1948/1949). The Operation Called Verstehen. *American Journal Social*, 54, 211-218
- Acham, K. (1984). *Philosophie der Sozialwissenschaften*. Freiburg/Muenchen: K. Alber.
- Adorno, Th., κ.ά. (Επιμ.) (1969). *Der Methodenstreik in der Deutschen Soziologie*. Darmstadt: Luchterhand.
- Albert, H. (1984). Theorie und Prognose in den Sozialwissenschaften. Στο E. Topitsch (Επιμ.), *Logik der Sozialwissenschaften* (σσ. 126-143). Koenigstein: Athenaum.
- Anscobe, G. E. M (1957). *Intention*. Oxford: Basil Blackwell.
- Apel, K. O. (1975). Das Kommunikationsapriori und die Begründung der Geisteswissenschaften. Στο R. S. Schaefer & W. Ch. Zimmerli (Επιμ.), *Wissenschaftstheorie der Geisteswissenschaften* (σσ. 23-48). Hamburg.
- Berlin, I. (1982). Geschichte als Wissenschaft. Στο M. Baumgartner & J. Ruessen (Επιμ.), *Seminar: Geschichte und Theorie* (σσ. 209-252). Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Carnap, R. (1931). Ueberwindung der Metaphysik durch Logische Analyse der Sprache", *Erkenntnis*, τόμ. 2., 219-241
- Davidson, D. (1980). *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press.
- Dilthey, W. (1961). *Gesammelte Schriften*. Stuttgart: Teubner.
- Dray, W. (1957). *Laws and Explanation in History*. Oxford: Oxford University Press.

- Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Feigl, H. (1950). The Mind-Body Problem in the Development of Logical Empirism. *Revue Internationale de Philosophie*, 11, 64-83
- Gadamer, H.G. (1985). *Wahrheit und Methode. Grundzuege einer philosophischen Hermeneutik*, Mohr, Tuebingen, 1985.
- Gardiner, A. (1952). *The Nature of Historical Explanation*. Oxford: Oxford University Press.
- Giesen, B. & Schmid, M. (1977). *Basale Soziologie*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Graumann C. (1980). Verhalten und Handeln. Probleme einer Unterscheidung. Στο W. Schluchter (Επιμ.), *Verhalten, Handeln und System* (σσ. 16-31). Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1973). *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1978). *Technik und Wissenschaft als Ideologie*. Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1985). *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, Frankfurt a.M : Suhrkamp.
- Hempel, C. G (1942). The Function of General Laws in History. *Journal of Philosophy*, 39, 35-48.
- Hempel, C. G (1984). Typologische Methoden in den Sozialwissenschaften. Στο E. Topitsch, *Logik der Sozialwissenschaften* (σσ. 85-103). Koenigstein: Athenaem.
- Καστοριάδης, Κ. (1985). *Η Φανταστική Θέσμιση της Κοινωνίας*. Αθήνα: Ράππα.
- Konegen, N. & Sonderfeld, K. (1985). *Wissenschaftstheorie fuer Sozialwissenschaftler*. Leske: Opladen.
- Krueger, L. (1970). *Erkenntnisprobleme der Naturwissenschaften*. Koeln – Berlin: Kiepenheuer & Witsch.
- Meggel, G & Beckermann, A. (1985). *Analytische Handlungstheorie* (τόμ. 2). Frankfurt: Suhrkamp.
- Ναγόπουλος, Ν. (2003). *Τα Θεμέλια της Κοινωνιολογικής Γνώσης και οι Κοινωνίες της Νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική.
- Peters, R. S (1985). Typen der Erklarung in Psychologischen Theorien. Στο A. Beckermann (εκδ.), *Analytische Handlungstheorie* (σσ. 106-119). Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Scriven, M. (1966). The Limitations of the Identity Theory. Στο P. Feyerabend & G. Maxwell (Επιμ.), *Mind, Matter and Method*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Strawson, P. (1985/2003). *Skepticism and Naturalism. Some Varieties*, The Woodbridge Lectures, Columbia University Press (ελλην. μτφρ. Σ. Βιβιδάκης (επιμ). *Σκεπτικισμός και Φυσιοκρατία: Ορισμένες ποικιλίες*. Οι διαλέξεις Woodbridge, Αθήνα: ΕΚΚΡΕΜΕΣ.).
- Taylor, C. (1975). *Erklarung und Interpretation in den Wissenschaften vom Menschen*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Topitsch, E. (Επιμ.) (1984). *Logik der Sozialwissenschaften*. Koenigstein: Athenaem.
- Watson, J. B. (1913). Psychology as the Behaviorist Views It. *Psychological Review*. 20, 158-177.
- Weber, M. (1968). *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tuebingen: Mohr.
- Weber, M. (1985). *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tuebingen: Mohr.

- Winch, P. (1958). *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Windelband, W. (1919). *Geschichte und Naturwissenschaft*. Tuebingen: Mohr.
- Wright, G. H. v. (1984). *Erklaehren und Verstehen*. Koenigstein: Athenaeum.

The Integrative Methodological Aspects of Social Science and Research

Nikos Nagopoulos*

ABSTRACT The paper touches upon one of the fundamental issues of the Social Sciences Methodology: the adequacy and scientific validity of the logical and interpretative (re)foundation of social actions, which results from the analysis of the rationally understandable, social (non-individual) situations where these appear. At the same time, such an approach tries to scientifically legalize rational explanations, focusing on the meaning and interpretation of social interactions. It is a necessary type of explanation, for the purposes of the Logic of Social Science and Research, which is different from the reductive causality, since the latter is limited on the basis of Physiology of the meaning and behaviour. Finally, the paper stresses that such an approach demands a restructuring of the general theory of social action, which in fact has not been based on the analysis of logical or non-logical social actions and on the adequate for their understanding methodological models but has limited itself to a general scheme for the analysis of the behaviour of organisms.

Key words: Causality, Explanation, Logic of Social Science, Rational Explanations, Understanding.

*

Assistant Professor of Sociology, University of the Aegean